

А.Е. Мухамедина^{1*} , Г.С. Мухамбетова¹ ¹Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы*e-mail: a.mukhamedina@asu.edu.kz

МЕДИАЦИЯ – ЖАНЖАЛДАРДЫ ШЕШУДІҢ БАЛАМА ӘДІСІ

Аңдатпа.

Мақалада медиация Қазақстан Республикасындағы дауларды шешудің соттан тыс басым бағыттарының бірі болып табылатын баламалы тәсілдері қарастырылады. Дауларды (жанжалдарды) шешудің балама тәсілі ретінде медиацияны дамыту және енгізу жалпы әлемдік үрдіс болып табылады. «Медиация» ұғымы үшінші бейтарап тарап қатысатын даулар мен қақтығыстарды шешудің балама әдісін білдіреді. Бұл ретте келіссөздер кезінде медиатор (делдал) дауға құқықтық баға бермейді және тараптар арасындағы қорытынды келісімге ешқандай әсер етпейді. Медиация – бұл сот жүйесін оңтайландыру және жетілдіру, оған деген сенімді нығайту, сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету.

Медиатордың алдында тұрған басты міндет – дауласушыларды келісімге келтіру – екі тарап та шешетін шешім. Әдетте, кейбір жағдайларда медиация дауларды шешудің сот әдістеріне балама болып табылады, сонымен қатар арзанға түседі. Алайда, Медиация маңызды шарты болып – тараптардың келісуге деген ұмтылысы сақталған кезде ғана сәтті болады. Қоғамдық өмір процесінде сөзсіз жанжалды жағдайлар туындайды және олар шешуді талап етеді. Бұл ретте жанжалға қатысушылар не дауды өз бетінше реттеуге тырысады, не тиісті органдарға, атап айтқанда сот билігі органдарына жүгінеді. Алайда, дауды мұндай шешу әрдайым тараптардың мүдделеріне сәйкес келе бермейді, өйткені дауды сот арқылы шешу тараптар арасында консенсусқа қол жеткізуге бағытталмайды, істі жеңіп алған және жеңілген тарап әрқашан болады, бұл сайып келгенде қақтығыстың одан әрі өршуіне әкелуі мүмкін.

Негізгі сөздер: соттан тыс шешім, медиация, дау, жанжал, балама, медиатор, тәуелсіз.

Кіріспе.

Сот төрелігінің ғасырлар бойғы тәжірибесі дәлелдегендей, жанжалдарды (дауларды) сотта шешу барлығының талабын орындай алмайды және оның барлық қатысушылары шешімге қанағаттанбауы мүмкін. Біріншіден, бұл өте қымбат. Екіншіден, ұзақ мерзімді қамтиды, тіпті бірнеше айға созылып кетеді. Үшіншіден, ол ресми түрде жария етіледі, тіпті ақпарат құралдарында жарияланып кетуі мүмкін. Төртіншіден, сот ісін жүргізуде жанжалды «әділеттілікпен» шешу іс жүзінде көп жағдайда мүмкін емес, өйткені сотта әрқашан жеңгендер мен жеңілгендер болады. Сонымен қатар, судьялардың жүктемесі тараптарды толық тыңдауға және мәселенің мәнін түсінуге мүмкіндік бермейді, көбінесе тараптардың шынайы мүдделері белгісіз болып қалады. Бүгінгі таңда дауларды шешудің балама әдістері ең өзекті болып табылады. Дауларды шешудің соттан тыс нысандары әлемнің көптеген елдерінің құқықтық жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады.

2011 жылы елімізде дауларды сотқа дейін шешудің әлемдік тәжірибесін жинақтаған «Медиация туралы» заң қабылданды. Алайда, Қазақстанда медиация институтын дамыту өзінің бірегей жолымен жүріп отырды. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев медиация институтын дамыту қажет екенін бірнеше рет атап өтті, бұл қоғамның құқықтық мәдениетін нығайтатыны сөзсіз.

Медиация рәсімінің нәтижесінде тараптар жаңа мерзімдер туралы өзара келісіп және жауапкершілік туралы келісімге қол қоя алады. Бір тарап борышкерді мазаламауға, оған қоңырау шалмауға міндеттеме алды, егер ол осы міндеттемелерді бұзса, онда қарызды кешіруге тура келеді. Екінші тарап – борышкер қарызды көрсетілген мерзімде қайтаруға міндеттенді, әйтпесе борышкер соттан қарыздың екі еселенген көлемде ақшасын өндіріп алуды сұрауға мәжбүр етеді. Яғни, медиатор міндеттемелерді орындамау жанжалдың екі жағына да өте тиімсіз болатынын ескертеді. «Заңды, тіпті ең күшті келісімге де әрқашан заң бойынша дау айтуға болады, ал медиативті келісімге қол жеткізуге болмайды. Сонымен, адамдар өздері қалай келісіп, өз

шешімдеріне қалай шағымдана алады? Осыған сүйене отырып, медиативтік келісім шағымдануға жатпайды. Келісім шарттарын өзгертуге болады, бірақ бұл үшін келіссөздер үстеліне қайта отыруға және жаңа шарттарды талқылауға тура келеді».

Бүгінгі таңда Қазақстанда азаматтар көбінесе отбасылық – некелік даулар, қаржылық, банктік, еңбек, бизнес-даулар, ауырлығы аз және орташа қылмыстар бойынша қылмыстық қактығыстар кезінде медиаторлардың көмегіне жүгінеді. Қазір өмірдің барлық салаларында медиаторлардың қызметтері қолданылуда. Медиатор – тәуелсіз жеке тұлға. Медиатор болу үшін қосымша оқу керек. Бірінші кезекте бастаушыға келіссөздер жүргізу дағдылары, жанжалдасушы тараптармен жұмыс істеу қабілеті үйретіледі. Болашақ медиатор бәрін ескеріп, сөйлеу мәнерін қадағалап, психолог та, заңгер де және жан-жақты болуы керек. Медиация — тәуелсіз, бейтарап медиатор маманын тарта отырып, ерікті түрде бастауға негізделген даулар мен жанжалдарды шешудің балама тәсілі. Жанжал – бұл қоғамдағы адамдардың өзара әрекеттесуінің жағымсыз, бірақ, өкінішке орай, сөзсіз «өнімі». Оны болдырмауға болмайды. Бірақ оны өркениетті түрде шешуге әбден болатынын шетел тәжірибесі көрсетеді. Бұл медиацияның әлемдік тәжірибесін негізге алуға болатынын және қоғамда қолдануды кеңейтуге мүмкіндік тудыру керектігін байқаймыз.

Медиатордың қызметіне жүгіну сәнді ғана емес, материалдық жағынан да тиімді болады. Тек материалдық емес. Бірден айта кету керек, медиация елеулі әлеуметтік жүктемені көтереді. Оның міндеті – тұлға аралық қатынастарды түзету ғана емес, сонымен бірге әрбір жеке азамат пен әкімшілік, экономикалық немесе кез-келген басқа субъект арасында «көпір салу» деп қарастырған жөн.

Ғылыми әдебиеттерде дауларды баламалы шешу категориясы туралы біркелкі түсінік жоқ. Құқық қолдану қызметі де проблемалардан босатылмайды, бұл дауларды баламалы шешу тәсілдерінің сәйкес келмеуіне байланысты. Сонымен қатар, дауларды баламалы шешу саласындағы халықтың құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының төмен деңгейі тұтастай алғанда ұйымдар мен азаматтардың дауларды шешудің татуластыру рәсімдерін кеңінен қолдануға сұранысын қалыптастыратын объективті экономикалық алғышарттарға теріс әсер етеді. Әдетте, тараптар сот шешімін дауды шешудің жалғыз құралы деп санай отырып, дауларды шешудің соттан тыс нысандарына жүгіну туралы шешімді сирек қабылдайды. Осының салдарынан баламалы рәсімдер көмегімен реттелген даулардың саны тұрақты төмен деңгейде қалып отыр.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Дауларды реттеу мен азаматтардың бұзылған құқықтарын қорғаудың қолданыстағы тетіктерін жетілдірудің басым бағыттарының бірі татуластыру рәсімдерін, оның ішінде медиацияны дамыту болып табылады. Медиация – тараптардың ерікті келісімі бойынша іске асырылатын, медиатордың өзара қолайлы шешімге қол жеткізу мақсатында олардың көмегімен тараптар арасындағы дауды (жанжалды) реттеудің құпия рәсімі [1]. Бұл жанжалдарды шешудің әдісі ғана емес, бейнелеп айтқанда, ол әр адамның өмірлік принципіне айналуы керек. Медиация негіздерін меңгерген адам қактығыстарды сәтті шешіп қана қоймай, медитацияны жетілдіре алады, қоғамда ынтымақтастық менталитетін құруға және осындай менталитетті қалыптастыруға ықпал етеді. Медиация принциптері маңызды рөл атқарады, өйткені олар сот процедураларына баламаның осы түрін жетілдіруде заң шығарушы үшін мақсат ретінде медиацияны дамытудың негізін қалады.

Жоғарыда келтірілген мән-жайлар дауларды шешудің сот және соттан тыс нысандарының алуан түрлілігі туралы жан-жақты ғылыми білімнің объективті негізделген қажеттілігін тудырады. Сондай-ақ, қағидаттарды саралау қактығыстар мен дауларды шешуге бағытталған құқықтық институттар арасында медиацияны саралауға ықпал етеді, бұл медиацияны юрисдикциялық процестің дербес түрі ретінде бөлуге, дауларды шешудің сот әдісімен салыстырғанда өткізу, ұйымдастыру ережелерінің айырмашылықтары мен ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Медиаторлардың өздері медиация тараптарының еріктілігі, тең

құқылығы, медиатордың тәуелсіздігі және өзінің практикалық қызметіндегі өзге де қағидаттар сияқты негізін қалаушы қағидаттарға негізделеді.

Заң шығарушының тараптарды татуластыруға көбірек көңіл бөлуінің себептері: белгіленген нормативтерден асатын судьяларға жүктемені азайту; диспозитивтілік принципіне байланысты дауласушы тараптар өздерінің субъективті құқықтарын, соның ішінде оларды заңда белгіленген тәртіппен қорғау құқығын қалай жақсы басқаратынын өздері анықтай алатындай етіп дауды шешу құралдарын таңдауды кеңейту; дауды тек құқықтың ұстанымы негізінде емес, тараптардың мүдделерін ескере отырып шешу. Медиацияның жұмыс істеп тұрған жүйесі дауларды реттеудің өзге де баламалы (мемлекеттік емес) технологияларымен қатар дамыған азаматтық қоғамның қажетті белгісі, экономикалық айналымның жетілуі мен тұрақтылығының көрсеткіші болып табылады. Дәл осы себепті қазіргі жағдайда әлеуметтік институттың отандық құқықтық жүйесі үшін салыстырмалы түрде жаңа осы қарқынды дамуды күтудің қажеті жоқ.

Сот медиациясы кең таралуда, соттар мен медиаторлардың өзара іс-қимылын ұйымдастырудағы айырмашылықтар, сондай-ақ әртүрлі аймақтардағы дауларды соттан медиацияға ауыстырудың техникалық шешімдері айтарлықтай маңызды. Судья медиацияның істі дайындау сатысында және мәні бойынша қараудың басында заңда тікелей көрсетіліп, түсіндірмесі айқындалған. Екінші жағынан, сот процессі барысында медиация процедурасына жүгінуді ұсыну құқығымен шектелмейді. Бірақ, процедурамен таныс емес адамдар, тіпті Медиация туралы оқыған немесе естіген болса да, стандартты түсініктеме түрінде ауызша ақпаратқа бейім емес. Мұны жеке әңгімелерде және судьялар тараптардың мүлдем жауап бермейтінін немесе күмәнмен қарайтынын түсіндіре отырып растайды. Егер татуласу бөлмесі тікелей сот аумағында жұмыс істесе, жағдай өзгереді.

Қазіргі уақытта медиатордың тікелей сот ғимаратында, тіпті одан да жақсы сот отырысында болуы, судья медиацияны қолдану мүмкіндігін түсіндірген сәтте, сот медиациясын дамытудың осы кезеңінде өте қажет екендігі даусыз болып көрінеді. Медиацияның іс жүргізу нормалары мен қағидаттарын бұзуға жол бермей, медиацияны ілгерілетудің тиімділігі бірнеше есе артады, халықты ақпараттандыру процесі жеделдетіледі, сонымен қатар біз медиаторлардың өзара іс-қимылының практикалық және ыңғайлы тәсілдеріне сүйенеміз.

«Медиация туралы» заң қабылданған сәттен бастап ҚР Тұңғыш Президенті Қазақстанда жалпыұлттық Медиация жүйесін құру бойынша практикалық шаралар жоқ екендігі туралы бірнеше рет сын айтты.

Медиация қағидаттар негізінде жүргізіледі, олар:

- 1) еріктілік;
- 2) медиация тараптарының теңдігі;
- 3) медиатордың тәуелсіздігі мен бейтараптығы;
- 4) медиация рәсіміне араласуға жол бермеу;
- 5) құпиялылық.

Қазіргі уақытта ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексіне, ҚР Еңбек кодексіне, ҚР Неке (ерлі-зайыптылық) және Отбасы туралы кодексіне және т.б. тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Дауласушы тараптардың татуластыру рәсімін белсенді пайдалануы үшін заң шығарушы ҚР АІЖК-нің 115-бабында мынадай қағидаларды көздеді.

- тараптар медиация тәртібімен дауды (жанжалды) реттеу туралы бітімгершілік келісімді немесе келісімді, бірінші, апелляциялық сатыдағы соттар бекіткен партисипативтік рәсім тәртібімен дауды реттеу туралы келісімді жасасқан кезде бюджеттен қайтаруға төленген мемлекеттік баж толық көлемде;

- кассациялық сатыдағы сотта бітімгершілік келісімді, дауды (жанжалды) медиация тәртібімен реттеу туралы келісімді немесе дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу туралы келісімді жасасу кезінде кассациялық сатыдағы сотқа жүгінген кезде төленген соманың елу пайызы мөлшерінде төленген мемлекеттік баж бюджеттен қайтаруға жатады. Іс жүзінде сот медиациясының келесі мәселелері болуы мүмкін:

- медиация және сот талқылауы – әр түрлі процедуралар, бұл АІЖК мен «Медиация туралы» заңның ережелерін салыстырудан айқын көрінеді;

- судья-медиатор мен медиатор арасында бәсекелестік болуы мүмкін: олардың әр түрлі мерзімдері, өтелуі, татуласу рәсімінің сапасы;

- судья-медиатор медиация бойынша оқудан өтуі тиіс, өйткені медиация – кәсіби білім мен дағдылардың өзге саласы;

- судья құқық мәселелерін шешеді, ал медиатор – тараптардың мүдделерін үйлестіреді [2].

Осылайша, азаматтық қатынастарда медиацияны қолдану кеңінен қолданылады. Азаматтық сот ісін жүргізуде медиацияны қолдану практикасын талдау істерді сот талқылауына дайындау сатысында мынадай санаттар бойынша медиация рәсімін қолдану қажеттігін көрсетеді: отбасылық жанжалдар, оның ішінде мүлікті бөлу және балалардың тұрғылықты жерін айқындау; тұтынушылық даулар; кредиттік қатынастар; коммерциялық даулар; коммуналдық қызметтерді жеткізушілермен даулар; бұқаралық ақпарат құралдарымен даулар – жеке тұлғалар арасындағы соманы өндіріп алу туралы даулар; жеке еңбек даулары бойынша.

Медиация процесінде соттылықты анықтаудың қажеті жоқ. Процедура барысында көп ұзамай құқық пен заң шетке шығады, ал іс бірінші орынға қойылады. Кейде мұра дауында ортақ тіл табу қиын болуы мүмкін, дауласушылар мүлікті бөлу туралы келісе алмайды немесе ажырасу барысында бұрынғы ерлі-зайыптылар сот талқылауынан шаршаған кезде – өзіне сұрақ қоюдың уақыты келуі мүмкін. Мысалы: «мен барлық құқықтарымды білемін бе? Мүмкін менің дау-дамайымды шешудің тағы бір жұмсақ әдісі бар шығар?» Міне, медиация көмекке келеді – үмітсіз болып көрінетін жағдайдан шығудың шын мәнінде кешірімді, өзара қолайлы, ауыртпалықсыз тәсілі. Хорватиядан келген медиатор және судья Сржан Шимац айтқандай: - «адамдар үкіметтен емес, бір-бірінен құқықтар алуы керек» [3].

Шынында да, қоғамда кездесетін көп жағдайда адамдар судьяға көбінесе дауды шешу үшін емес, өз мүдделерін ескере отырып, құқық бұзушыны жазалау мүмкіндігі үшін жүгінеді. Сотта жеке өмірінен ең аз жарнамалағысы келетін барлық нәрсені көпшілік алдында жариялауды талап етуі керек. Медиациямен бәрі басқаша, дауласушыларға оны өздері анықтайтын көлемде құпиялылыққа кепілдік бере алады, көп жағдайда барлық мәліметтер құпия түрде қалады, үшінші жақ білмейді, естімейді. Медиативті процедураның сот процесіне қарағанда артықшылығы сессиялардың ұзақтығы (процедура эпизодтары) қатысушылардың өздері таңдаған уақытта болып табылады. Медиатор сізге барлығына бірдей қолайлы болатын шешімдерді табуға көмектеседі. Медиация – көп салалы рәсім. Оның тәсілі – адам, ұжым, кәсіпорын өмірінің барлық салаларында әмбебап құрал. Бұл құралды қолдану адамды, қоғамды дауларды шешуде конструктивизммен байытады, жанжал алдындағы және жанжалды жағдайларда келіссөздер алаңына шығуға, дауды болдырмауға мүмкіндік береді. Кәсіподақ комитетінің, партия комитетінің, достарының көмегімен көптеген мәселелерді жақында шешкен бұрынғы кеңес азаматтары үшін сот бүгінде қиындықтардың жалғыз жолына айналды. Кеңес кезінде медиацияны түсінбеушілік басым болды, заңның болмауы да септігін тигізді деп ойлаймыз.

Көптеген азаматтық шағымдар сотқа беріледі. Егер бүкіл халықтың саны 16 миллионнан асатынын еске түсіретін болсақ, онда еріксіз сұрақ туындайды: шағымдар тым көп пе? Бұл мәселенің үлкен пайызы бар: материалдық шығындар, соның ішінде мемлекеттік шығындар, ақыл-ой қақтығысына түскен барлық адамдардың уақытын, күшін және денсаулығын ысырап ету және сайып келгенде, тиімділік пен еңбек өнімділігі төмендеген сайын мемлекеттік мүдделер зардап шегеді. Сондықтан медиация әлеуметтік бағытты ұстанады. Иә, медиация жаңа, білетіндер аз, сәтті жүргізілген процедуралардың мысалдары әлі жеткіліксіз. Бірақ олар қазірдің өзінде бар. Ал болғандар жаңа әдістің ерекше тиімділігін, өнімділігін растайды.

Медиативті тәсілге оралу, оның механизмін мұқият зерделеу пайдалы ғана емес, мүмкін бәріне қажет. Ақиқатқа, әділдікке, заңдылыққа ұмтылып, көбінесе шенеунік темірбетонды тесуге тырысып, министрлер кабинеттерінде қайта-қайта жүгінуден аулақ болғандар аз. Алайда, өмір шенеунік әрқашан әмбебап зұлымдықтың синонимі және адамзаттың қатал жауы бола бермейтінін көрсетеді. Кейде шенеуніктің қателесуі, қателеспеуі және іскерлік, сындарлы

әңгімеде оны мойындауға дайын екендігі белгілі болады. Кейде өтініш берушінің өзі қателеседі және мәселені шешу әдетте бір жерде жатыр ма деп-те ойлайсын, мұндай жағдайлардың көпшілігі жақсы кәсіби медиатордың көмегімен сәтті шешіледі.

Сот төрелігінің балама әдістері өте жоғары болды басқа өте қарама-қарсы себептермен танымал. Бір жағынан, бұл құқық бұзушылардың мәмілеге келуге деген ұмтылысы сот төрелігімен, ал екінші жағынан – азаматтық қоғам мен құқықтық қоғамның дамуына байланысты мәдениеттер. Мысалы, Жапонияда даулар бойынша сотқа жүгіну әдеттегідей жауапкер бастапқыда кінәсін мойындайды. Күншығыс елінде өз кінәсін мойындау әлі күнге дейін кінәсінің дәлелі және анықталған жаза дәрежесі болып саналады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Сот жүйесінің иерархиясындағы мәртебесі бойынша олар сотқа дейінгі және соттан тыс келісу (татуластыру) рәсімдеріне бөлінеді. Әр форма қолданылатын өзіндік әдістерге сәйкес келеді жеке немесе аралас түрінде болады. Баламалы әдістер – бұл мемлекеттік және мемлекеттік емес. Алайда медиацияны анықтауға асықпайық. Терминнің анықтамасы келесідей болуы керек ресми логика ережелері, бірақ медиацияны логикалық талдау қазіргі заманғы келіссөздер теориясына ие емес (және тек қана емес келіссөздер туралы ғылым, сонымен қатар заң тәжірибеде). Уақыт келді деп ойлаймын тұжырымдамалық және логикалық деңгейде «медиация» және «медиатор», «сот төрелігі» және «судья» ұғымдарын, олардың мағыналарын анықтау және айырмашылықтар, келіссөздер арқылы жанжалдарды шешудің барлық делдалдық тәсілдерін біз түсінетін боламыз [4].

Барлық балама әдістердің өзегі медиация болып табылады. Бұл тақырып соңғы уақытта адамдар үшін өте өзекті болып, жанжалдарды (дауларды) шешу теориясы мен практикасымен айналысатындар көбейді. Медиацияны кең мағынада және тар мағынада қарастырған жөн. Кең медиация дегеніміз – бұл есеп айырысу бейтарап делдал арқылы қақтығыс (ресми немесе бейресми), қоғамдық қызметтің барлық салаларында қолданылады, оның ішінде мемлекеттік құқықтық салада. Адвокат (қорғаушы), менеджер қызметкерлермен жұмыс, дипломат, кейбір мемлекет қайраткері, психолог (сертификатталған) жұмыс немесе бейресми жағдайда да өйткені, олар «делдал», яғни барлық деңгейдегі және жанжалдарды (дауларды) практикалық реттеудегі бітімгершілік келісу рәсімдері адам өмірінің салаларында оларды қолданады. Тар мағынада медиация – бұл ерекше әдіс (тіпті стиль делдалдың өмірі мен мінез-құлқы) делдалдық қызметтер тараптарға өзара тиімді келісімді іздеуден және үшіншісінің қатысуымен келіссөздер арқылы білікті консультациялық көмек көрсету (бейтарап) жағы.

Азаматтық құқықтық қатынастардан туындайтын құқықтық дауларды шешу жүйесінің өзегі мемлекеттік сот органындағы дауларды реттеу болып қала береді, өйткені кез келген мемлекеттік сот – сот билігін білдіреді және сот төрелігін жүзеге асырады [5]. Бұл өзгерістер уақыт талабымен белгіленеді және сот төрелігін сақтау және жетілдіру үшін, оның ішінде сот ісін жүргізу мерзімдері, сот актілерін орындау тиімділігі және т.б. бөлігінде қажеттілікті тудырады. Тұтастай алғанда, сот жүйесіне, бір судьяға жүктеме, сондай-ақ сот шешімдерін мәжбүрлеп орындау жүйесіне жүктеме жоғары деңгейде сақталады немесе өседі, бірақ бұл өсім пропорционалды емес әр түрлі соттар үшін және қаралатын істердің түрлерімен ерекшеленеді.

Қазақстанның ювеналды соттарында медиация институтын қолданудың басты проблемаларының бірі оның тараптардың сотта талқылау кезінде аз сұранысты қамтуы болып табылады. Себебі, медиация азаматтардың сеніміне ие емес. Әрине, облыстық білім және денсаулық сақтау басқармаларымен, тікелей оқытушылар құрамымен, студенттермен медиацияны енгізу бойынша белсенді ақпараттық-түсіндіру жұмыстары жүргізілуде, бірақ сенімнің пайда болуы үшін бұл жеткіліксіз. Біздің консервативті қоғамда басқару және сот ісін жүргізу саласындағы барлық жаңалықтар сақтықпен қабылданады және оны жеңу үшін медиация қарапайым нәрсе болуы керек. Дауларды (жанжалдарды) шешудің балама тәсілі ретінде медиацияны дамыту және енгізу жалпы әлемдік үрдіс болып табылады.

Шетелдік статистика мәліметтері бойынша, медиация арқылы экономикалық даулардың 8 пайызы бір күн ішінде шешіледі. Ойланыңыз, бір күн! Сонымен қатар, көбінесе серіктеспен

іскерлік қатынастар сақталады, процедураның құпиялылығына байланысты дауласушылардың беделі зардап шекпейді. Сонымен қатар, медиативтік келісім азаматтық-құқықтық шарт мәртебесіне ие және міндетті түрде орындалады, бұл ретте медиация оның кез келген кезеңінде дауды шешудің басқа әдістеріне, оның ішінде сот әдістеріне қайта оралу мүмкіндігін жоққа шығармайды [6].

Қазіргі уақытта медиация алды халықаралық аренада да, қарапайым тұрмыстық жағдайда келісім іздеуде үшінші тараптың кәсіби көмегі түрінде әлемнің көптеген елдерінде кеңінен таралуда. Әлемдік тәжірибеде медиация қоғамдық өмірдің барлық салаларында белсенді қолданыста: тұрмыстық қатынастардан халықаралық қатынастарға дейін. Әсіресе дамыған мемлекеттерде сотқа жүгінуден медиацияға жүгіну басым, мысалы Сингапур елінде тек 10 пайыз даулар соттан шешімін тауып жатса, 90 пайыз медиация арқылы шешімін табуда.

АҚШ-та және жалпы батыста барлығы медиацияның не екенін біледі, ал егер бір елде медиация болса, онда демократия бар деп ойлауға болады.

Қайрат Төлекеевтің айтуынша, медиацияның дауларды шешудегі артықшылықтары айқын. Медиация процедурасы сотқа қарағанда икемді процесс екендігін білеміз. Бұл ретте міндеттемелердің орындалуын бақылауды мерзімдер мен санкциялар туралы уағдаласа отырып, жанжалдасушы тараптардың өздері өздеріне алады.

Медиацияның мәні неде? Екі саласы бар заң құқығы және сот: бұл мемлекеттік баж, талап арыз, екі ай күту сотта қаралғанша, адвокат немесе адвокат жалдау, мұның бәрі қаржылық шығындар. Тергеу алты айға созылады, осы уақыт ішінде көп қаражат кетеді. Батыста дау-дамайда адвокатқа жүгіну бір түрлі болып көзқарас тудыратынын батыс баспаларынан байқауға болады. Сонымен қатар, сот құқықтық баға беруге мәжбүр, ал заңды құқық тараптардың біреуінің пайдасына жұмыс істейді. Сот – бұл мемлекет атынан өкілдік ететін мемлекеттік орган және ол заң шеңберінен шыға алмайды, санкциялар, кодекстер және т.б. шектеу қояды деуге болады.

Әлемде сот процестері 20 жылға созылған жағдайлар бар. Сондықтан кез-келген мемлекеттік орган мемлекеттік маңызы бар істермен айналысуы керек, ал соттарға келіп түсетін барлық талап арыздардың шамамен 10 пайызы мемлекеттік маңызы бар істерге жатады. Барлық жанжалдардың 90 пайызын қоғам мемлекеттік органдарды тартпай-ақ өзі шеше алады, бірақ біздің қоғамда басқа дәстүр қалыптасқан. Бүгінде республикада медиаторлар кез келген шарттарды бекіте алады, ал адамдар әдеттегі қолхаттардың орнына уақытпен және басқа шеңбермен шектелмейтін нақты міндеттемелер мен жауапкершілікті білдіретін медиативтік келісім жасайды [7].

Қайрат Төлекеев медиатордың нақты тәжірибесінен мысал келтіреді. «Бір адам екіншісінен қарызға ақша алып, қарызға қолхат жазды. Бірақ есеп айырысу мерзімі келгенде, ол әлі ақша жоқ екенін айтты және ол оны болған кезде қайтаратынын айтады. Бірақ неге екінші тарап зардап шегуі керек? Бірақ қарызға батқан адам ақылды болып, медиатормен кездесті. Борышкерге медиатормен келіссөздер жүргізу және қарыз мерзімін ұзарту ұсынылды. Медиация рәсімінің нәтижесінде тараптар жаңа мерзімдер туралы уағдаласты және жауапкершілік туралы келісімге қол қойды. Бір тарап борышкерді мазаламауға, оған қоңырау шалмауға міндеттеме алды, егер ол осы міндеттемелерді бұзса, онда қарызды кешіруге тура келеді. Екінші тарап-борышкер қарызды көрсетілген мерзімде қайтаруға міндеттенді, әйтпесе борышкер соттан қарыздың екі еселенген сомасын өндіріп алуды сұрауға мәжбүр болады. Яғни, медиатор оларды орындамау жанжалдың екі жағына да өте тиімсіз болатындай жағдайлар жасады» [3. – 62].

Медиативтік келісім әрқашан кез келген заңды құжаттан ерекшеленетінін атап өтуге болады. «Заңды, тіпті ең күшті келісімге де әрқашан заң бойынша дау айтуға болады, ал медиативтік келісімге қол жеткізуге болмайды. Сонымен, адамдар өздері қалай келісіп, өз шешімдеріне қалай шағымдана алады? Осыған сүйене отырып, медиативтік келісім шағымдануға жатпайды. Келісім шарттарын өзгертуге болады, бірақ бұл үшін келіссөздер үстеліне қайта отыруға және жаңа шарттарды талқылауға алып келеді».

Қорытынды.

Медиация – мемлекеттік емес институт болғанымен, көбінесе медиатор – делдалдар ролінде қоғамдық және коммерциялық емес ұйымдар, жеке тұлғалар арасында сұранысқа ие. Медиацияның сот ісін жүргізуден айырмашылығына тоқталсақ, медиация шешімнің шығуын айтарлықтай жылдамдатуға мүмкіндік береді, яғни уақыт үнемдеу басымдылығы. Сомен қатар, даулы мәселелер бойынша іс жүргізуде қомақты қаражатты керек етпейді, яғни қаражат жағынан үнемдеу. Бірінші кезекте отбасылық тұрмыстық, экономикалық (қаржылық) мәселелер бойынша істерде айқын байқалады. Маңызды оң бонусты – медиатордың бейтарап рөлінен байқауға болады. Ол ешқандай нұсқаулар бермейді, судья мен прокурорға қарағанда шешімдер, ұсыныстар, тіпті одан да көп қаулылар жоқ [8].

Медиацияның басты мақсаттары – келіссөздер процесін ұйымдастыру, ыңғайлы эмоционалды-психологиялық атмосфера құру, өткір қақтығыстарды азайту және оларды пайдалы дәлелдерге келтіру, өзара түсіністік пен ынтымақтастық рухын ояту, таңдауға көмектесу балама нұсқалардың ішінен ең жақсысы уақыт үнемдеу, пайдалы ақпаратпен қамтамасыз ету, келіссөздердің барлық қатысушыларының дау мәні бойынша қиылысатын мүдделерді көрсету дауды шешудің дұрыс өлшемдерін көрсете алады деп ойлаймыз. Медиацияның мақсаты – дауды шешудің медиацияның екі тарапын да қанағаттандыратын нұсқасына қол жеткізу және тараптардың дауласушылық деңгейін төмендету.

Медиацияның кемшіліктері, медиацияны жанжалдарды (дауларды) шешудің мемлекеттік (сот) түрлерінен ажыратуға болмайды. Медиация кезінде қабылданған шешімдерді бақылауға алу қиындау, өйткені медиативті келіссөздер ерікті және диспозитивті түрде орын алған.

Медиативтік келіссөздерге қатысушыларды қол жеткізілген шарттарды орындауға ешқандай санкциялармен мәжбүрлеу мүмкін емес. Яғни моральдық және қоғамдық айыптау басым екенін байқаймыз. Медиация моральға жақындау, қоғамдық көзқарастар мен қағидаларға сүйенеді [9]. Сондықтан медиация шешімдерінің түсінікті, қолайлы болғандығы қоғамда қолдау табатындығы деп түсінеміз.

Бүгінде көптеген заңгерлер, әлеуметтанушылар, психологтар медитациямен таныс болғанымен үстірт деңгейде қарайтыны байқалады. Бұл қоғамның әлі де дайын еместігін көрсетеді.

Бұл мақалада біз медиация басым бағыттардың бірі болып табылатын Қазақстан Республикасындағы дауларды шешудің соттан тыс баламалы тәсілдерін қарастырдық. Медиацияны қолданысқа енгізудің кейбір қиындықтарына қарамастан, медиацияның басты артықшылықтарын атап өтуге болады:

- Медиация жанжалға (кім дұрыс, кім кінәлі екенін анықтау) немесе жеңіске емес, өзара тиімді шешімдерді іздеуге бағытталған;
- Медиация көмегімен дауды шешу кезінде қол жеткізілген уағдаластықтар заттардың нақты жағдайына жауап береді, бұл оларды жүзеге асыруды өзара қолайлы етеді және табиғи;
- Медиацияны жүргізу кезінде процестің ахуалы, ұйымдастырылуы, регламенті мен мазмұны жеке айқындалуы мүмкін;
- Тараптардың жеке мүдделері саласы толығымен қорғалады, өйткені медиация процесі құпия болып табылады;
- Медиация дауға қатысушылардың уақытын, ақшасын және эмоционалдық күштерін үнемдеуге көмектеседі.

Қортындылай келгенде, медиация туралы заңға сәйкес, жеке және заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастарынан туындайтын, сондай-ақ онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар, сот ісін жүргізу барысында қаралатын даулар медиацияның қолдану саласы болып табылады. Егер медиация рәсіміне қатыспайтын үшінші тұлғаның және сот әрекетке қабілетсіз деп танылған адамдардың мүдделерін қозғаған немесе қозғауы мүмкін болған жағдайда, мұндай дауларға медиация рәсімі қолданылмайды. Сомен қатар, тараптардың бірі мемлекеттік орган болып табылатын кезде, жеке

және заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастарынан туындайтын дауларға медиация рәсімі қолданылмайды. Одан басқа, сыбайлас жемқорлық қылмыстар және мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы өзге де қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша медиация рәсімі қолданылмайды. Дау бойынша сотқа жүгіну немесе медиация тәсіліне жүгіну құқығын пайдалану әр адамның өз еркі. Осы мүмкіндікті қолдануымыз керек деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Медиация туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы [Электрондық ресурс] — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401> (қаралу уақыты: 26.01.2023)
- 2 Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ кодексі (өзгерістермен және толықтырулармен) [Электрондық ресурс] — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (қаралу уақыты: 03.12.2022)
- 3 Борисова Е.А., Мырзабеков А.С. Дауларды балама шешу. Оқулық. Алматы. — 2019. — 67 б.
- 4 Бродянский Д.Л. Человек, Культура, Цивилизация. От рождения до порога цивилизаций: курс лекций. Владивосток: Издательство Дальневосточного университета. — 2018. — 143 с.
- 5 Столетова Д.Э. Халықаралық коммерциялық мәмілелердегі қақтығыстар және оларды шешудің балама әдістері. Реферат. дис. канд. заң. ғылымдар. — Алматы. — 2018. — Б. 17-74
- 6 Раевский Д.С. Модель мира скифской культуры. — М.: Наука. — 2019. — 113 с.
- 7 Богатина Ю.Г. Альтернативные способы разрешения споров. Арбитражная практика. — 2019. — 97 с.
- 8 Распопова Н.И. Медиация. Учебное пособие для вузов. — Москва: Издательство Юрайт. — 2023. — 205 с.
- 9 Сералиева А.М., Шаяхметова Ж.Б. Медиация негіздері. Оқу құралы. — Алматы. Альманахъ. — 2020. — 15 б.

МЕДИАЦИЯ-АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ МЕТОД РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТОВ

Аннотация.

В данной статье рассматриваются альтернативные подходы к разрешению споров в Республике Казахстан, где медиация является одним из приоритетных внесудебных направлений. Развитие и внедрение медиации как альтернативного способа разрешения споров (конфликтов) является общемировой тенденцией. Понятие «посредничество» относится к альтернативному способу разрешения споров и конфликтов с участием третьей нейтральной стороны. При этом при переговорах медиатор (посредник) не дает правовой оценки спору и никак не влияет на заключительное соглашение между сторонами. Медиация – это оптимизация и совершенствование судебной системы, укрепление доверия к ней, снижение уровня коррупции.

Основная задача, стоящая перед медиатором – привести спорящих к соглашению-решение, которое решают обе стороны. Как правило, в некоторых случаях посредничество является альтернативой судебным методам разрешения споров, а также обходится дешевле. Однако медиация успешна только тогда, когда сохраняется важное условие – желание сторон договориться. В процессе общественной жизни неизбежно возникают конфликтные ситуации, и они требуют разрешения. При этом участники конфликта либо пытаются самостоятельно урегулировать спор, либо обращаются в соответствующие органы, в частности в органы судебной власти. Однако такое разрешение спора не всегда отвечает интересам сторон, поскольку судебное разрешение спора не направлено на достижение консенсуса между сторонами, всегда есть сторона, выигравшая и проигравшая дело, что в конечном итоге может привести к дальнейшему обострению конфликта.

Ключевые слова: внесудебное решение, медиация, спор, конфликт, альтернатива, медиатор, независимый.

MEDIATION IS AN ALTERNATIVE METHOD OF CONFLICT RESOLUTION

Abstract.

This article discusses alternative approaches to dispute resolution in the Republic of Kazakhstan, where mediation is one of the priority non-judicial areas. The development and implementation of mediation as an alternative way of resolving disputes (conflicts) is a global trend. The concept of "mediation" refers to an alternative way of resolving disputes and conflicts involving a third neutral party. At the same time, during negotiations, the mediator (mediator) does not give a legal assessment of the dispute and does not affect the final agreement between the parties in any way. Mediation is the optimization and improvement of the judicial system, strengthening trust in it, reducing the level of corruption.

The main task facing the mediator is to bring the disputants to an agreement-a decision that both sides decide. As a rule, in some cases mediation is an alternative to judicial methods of dispute resolution, and also costs less. However,

Mediation is successful only when an important condition remains – the desire of the parties to agree. Conflict situations inevitably arise in the course of public life, and they require resolution. At the same time, the parties to the conflict either try to settle the dispute on their own, or apply to the relevant authorities, in particular to the judicial authorities. However, such a dispute resolution does not always meet the interests of the parties, since the judicial resolution of the dispute is not aimed at reaching consensus between the parties, there is always a side that has won and lost the case, which ultimately can lead to further aggravation of the conflict.

Key words: out-of-court decision, mediation, dispute, conflict, alternative, mediator, independent.

REFERENCES

- 1 Mediasia tupaly Qazaqstan Respublikacynyń 2011 jylǵy 28 qańtapdaǵy № 401-IV Zańy. [Law of the Republic of Kazakhstan on Mediation dated January 28, 2011 No. 401-IV]. Available at: — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401> [in Kazakh] (accessed: 26.01.2023)
- 2 Qazaqstan Respublikacynyń Azamattyq prosetık kodekci Qazaqstan Respublikacynyń 2015 jylǵy 31 qazandaǵy № 377-V QPZ kodekci. [Code of Civil Procedure of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V code of the Republic of Kazakhstan] (özgepıetpen jáne tolyqtypulapmen) Available at: — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> [in Kazakh] (accessed: 03.12.2022)
- 3 Bopicova E.A., Myrzabekov A.C. Daulapdy balama şeşu. Oqulyq. [Alternative Dispute Resolution]. Almaty. 2019. 67 p. [in Kazakh]
- 4 Bpodyanckii D.L. Chelovek. Kul'tura. Tsivilizatsiya. Ot rozhdeniya do poroga tsivilizatsii: kurz lektsii. [From birth to the threshold of civilizations: a course of lectures]. Vladivostok: Izdatel'stvo Dal'nevostochnogo universiteta. 2018. 143 p. [in Russian]
- 5 Stoletova D.E. Halyqapalyq kommepıialyq mámilelepdeǵı qaqtyǵyctap jáne olapdy şeşudıń balama ádictepi. [Conflicts in international commercial transactions and alternative methods of their resolution]. Pefepat. dic. kand. zań. ǵylymdap. Almaty. 2018. P. 17-74 [in Kazakh]
- 6 Paevckii D.C. Model' mira skifskoi kul'tury. [A model of the world of Scythian culture]. M.: Nauka. 2019. 113 p. [in Russian]
- 7 Bogatina YU.G. Al'tepnativnye sposoby razresheniya sporov. [Alternative dispute resolution methods]. Apbitpazhnaya ppaktika. 2019. 97 p. [in Russian]
- 8 Raspopova N.I. Mediatsiya. [Mediation]. Uchebnoe posobie dlya vuzov. Moskva: Izdatel'stvo Yurajt. 2023. 205 p. [in Russian]
- 9 Seralieva A.M., Şaiahmetova J.B. Mediatsia negızderi. [Basics of mediation]. Oqu quraly. Almaty. Álmanah. 2020. 15 p. [in Kazakh]

Information about authors:

Assel Mukhamedina – **corresponding author**, master of law, senior lecturer of the Department of “Criminal Law Disciplines”, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan, Republic of Kazakhstan

Email address: a.mukhamedina@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5826-3565>

Gulsim Mukhambetova – master of law, senior lecturer of the Department of “Criminal Law Disciplines”, Kh.Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan, Republic of Kazakhstan

E-mail: mukhambetova.gulsim@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3741-9505>

Информация об авторах:

Асель Мухамедина – **основной автор**, магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры «Уголовно-правовые дисциплины» Атырауского университета имени Х.Досмухамедова, г. Атырау, Республика Казахстан

E-mail: a.mukhamedina@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5826-3565>

Гулсим Мухамбетова – магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры «Уголовно-правовые дисциплины» Атырауского университета имени Х.Досмухамедова, г. Атырау, Республика Казахстан

E-mail: mukhambetova.gulsim@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3741-9505>

Авторлар туралы ақпарат:

Асель Мухамедина – **негізгі автор**, заң ғылымдарының магистрі, Х.Досмухамедов атындағы Атырау университеті, «Қылмыстық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: a.mukhamedina@asu.edu.kz

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5826-3565>

Гулсим Мухамбетова – заң ғылымдарының магистрі, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
«Қылмыстық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: mukhambetova.gulsim@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3741-9505>